

Тетяна ГОЩІЦЬКА

ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ АРХІТЕКТУРИ ПОЛІССЯ

**Радович Роман. Поліське житло:
культурно-генетичні витоки та еволюційні
процеси. — Львів : Інститут
народознавства НАН України, 2018.**

Нещодавно вийшла в світ фундаментальна монографія знаного дослідника традиційно житлобудівництва Романа Радовича «Поліське житло: культурно-генетичні витоки та еволюційні процеси». Поява цієї книги є наслідком понад двадцятилітніх ґрунтовних досліджень автора, насамперед його масштабних польових обстежень справжньої скарбниці народної культури — території Українського Полісся, які значно розширюють та доповнюють дотеперішні знання про традиційну культуру цього регіону.

Особливим теоретичним здобутком роботи є те, що на основі проведеного аналізу фактичного матеріалу автор з'ясував специфічні риси будівельної культури Полісся, зокрема культурно-генетичні витоки та прослідкував специфіку процесів формування житла українців на теренах Полісся. Враховуючи те, що у Поліському регіоні збереглася низка реліктових явищ, які характеризують різночасові зрізи будівельної культури українців, реалізація цієї мети дала змогу не тільки простежити еволюційні процеси, пов'язані з формуванням жита поліщуків, а й буде дуже корисною для реконструкції аналогічних процесів в українців загалом та стане вагомим внеском у відтворення ранніх етапів формування житла давніх слов'ян. Власне це робить запропоноване дослідження надзвичайно актуальним.

У першому розділі автор здійснив огляд стану наукового дослідження теми, проаналізував джерельну базу проблеми, визначив головні методологічні підходи. У другому розділі — проаналізував різноманітні форми та варіанти тимчасових жител, окремих господарських будівель (льохів, комор, клунь тощо), виявив витоки та простежив певні, насамперед початкові, етапи процесу формування традиційного стаціонарного житла поліщуків (значною мірою й українців загалом). Загалом до цього часу тимчасове житло не привертало такої пильної уваги дослідників.

Також автор провів ґрунтовний аналіз типів та різновидів горизонтального планування поліського житла. Він дійшов висновку, що поліське житло, як слов'янське загалом, розвинулося на основі однокамерної опалюваної зрубною кліті, яка була основним типом осель на теренах Полісся вже у носіїв однієї з перших праслов'янських культур — зарубинецької, і залишалась таким впродовж усього княжого періоду. Викладений матеріал дав змогу впевнено стверджувати, що споруди, які поліщуки номінува-

ли термінами «кліть» і «стебка» («істопка»), були відомі раннім слов'янам ще до V—VII ст. Вже у княжий період (X—XI ст.) феодальна знать використовувала споруду з назвою «кліть» як тимчасове сезонне житло, замешкуване лише у літній період, натомість функцію стаціонарного житла виконувала споруда досконалішої конструкції — «істопка». Вірогідно, що уже носії Зарубинецької чи Черняхівської культур лексемою «кліть» могли номінувати більш досконале (у порівнянні з простішою за конструкцією «хижею-землянкою»), зведене у зрубній техніці напівземлянкове житло, опалюване відкритим вогнищем. Щодо заміни житлової «кліті» — більш досконалою будівлею під назвою «ізва» («істопка») — це могло відбуватись уже в VI—VII ст., коли на ранньослов'янських поселеннях зрубні напівземлянкові житла стали домінуючими, а відкрите вогнище замінила піч-кам'янка, розташована в одному з кутів приміщення. Загалом процес еволюції планувальної структури житла у Поліському краї проходив повільніше ніж у південніших регіонах України. Ще на зламі XIX—XX ст. пануючим тут був однохатній тип осель. Хоча на основній території Полісся, як і повсюдно в Україні, у середині XIX ст. найбільш поширеними були дво- і тридільні домівства та їх ускладнені варіанти, у багатьох місцевостях досить широко побутувала однокамерна хата. На поліському матеріалі доволі чітко прослідковується процес формування дво- та трикамерного житла на основі опалюваного однокамерного, який розпочався у міському будівництві слов'ян ще у княжий період.

Значна увага у дослідженні присвячена надзвичайно фаховому, глибокому аналізу технологічних прийомів та технік, що їх застосовували при зведенні житлових та господарських будівель двору та малих архітектурних форм. Дослідник на основі детального опрацювання джерельного матеріалу стверджує, що основною технікою, яку використовували поліщуки під час спорудження стін житла, була зрубна, яка у Поліському краї має доволі давню (згідно з висновками автора — переважала вже у носіїв однієї з перших праслов'янських культур — зарубинецької) і тривалу традицію (аж до XXI ст. включно). Це, насамперед, було зумовлене наявністю на Поліссі значних лісових масивів хвойної деревини — сосни, яка у технологічному відношенні була най-

більш придатною для будівництва. У дослідженні розглянуто процес становлення зрубної техніки та основні технологічні прийоми зрубного будівництва східних слов'ян, які проіснували у формі реліктових явищ житлобудівництва українців, білорусів та росіян до кінця XIX ст. Детально розглянуто інструментарій майстрів-будівельників та основні критерії вибору й заготівлі будівельної деревини.

Також Роман Радович провів докладний аналіз системи опалення поліського житла. Дослідник дійшов висновку, що у XIX — на початку XX ст. на Поліссі (як і скрізь в Україні) основним опалювальним пристроєм була вариста піч. На усьому просторі Полісся побутували печі кубічної форми зі склепінчастою топочною камерою, споруджені з глини, каміння, сирої чи випаленої цегли тощо, встановлені на дерев'яному (чи монолітному) опріччі. У давніших поліських печах конструкція припічка становила єдине ціле із конструкцією череня, що є яскравою локальною особливістю. Автор дослідження переконливо доводить, що появу опалювального пристрою, який ми називаємо «вариста» чи «духова» піч, можна віднести до першої половини X ст., коли на Поліссі вперше з'явилися круглі у плані, повністю споруджені з глини купольні печі, які у конструктивному та функціональному відношенні були тотожними з духовою піччю. У XII—XIII ст. такі печі (круглі, рід-

ше овальні) на Прип'ятському Поліссі почали споруджувати масово. Цього ж часу на теренах Полісся сягають й початкові етапи формування дерев'яних опічків, а монолітні опічки поліщуки почали споруджувати не раніше другої половини ХІХ ст. На думку дослідника подальше удосконалення конструкції печі, яке полягало у наданні їй кубічної форми, відбувалося упродовж ХІV—ХV ст. На основній території Полісся до середини ХІХ ст. превалювала курна система опалення. Хоча на півдні та південному заході Поліського краю напівкурні та опалювані «по-білому» оселі були відомі вже з початку ХІХ ст., а місцями (зокрема на Підляшші) до середини ХІХ ст. вони стали панівними, інтенсивне витіснення курних жител припадає на другу половину ХІХ ст.

Також значну увагу у дослідженні приділено такому цікавому рудименту, як відкрите вогнище. На території Полісся воно у різних формах спорадично використовувалося паралельно з піччю як у Х—ХІІІ ст., так у ХVІ—ХVІІ ст., і проіснувало у формі реліктових явищ аж до кінця ХІХ, а місцями — до середини ХХ ст. Водночас у стаціонарному житлі поліщуків (як засвідчили польові матеріали автора) ще до 30-х рр. ХХ ст. спорадично функціо-

нувало відкрите вогнище як єдиний і основний опалювальний пристрій.

Загалом після проведення комплексного аналізу традиційної будівельної культури поліщуків автор виявив низку загальнослов'янських та загальноукраїнських рис і окреслив загальнополіські регіональні особливості та їх локальну специфіку в окремих етнографічних районах Полісся. У процесі дослідження вчений, зрештою, дійшов висновку на користь безпідставності поділу Полісся за етнічним принципом, адже зіставлення головних показників будівельної культури Полісся та основної території України давало змогу впевнено констатувати, починаючи, принаймні, вже з пізнього середньовіччя, превалювання тут загальноукраїнських рис (чи генетично пов'язаних з ними локальних різновидів).

Окремо потрібно згадати надзвичайно багатий та яскравий ілюстративний матеріал, який значно доповнює текст та сам по собі є надзвичайно цінним. Загалом перед нами є ґрунтовне наукове дослідження, здійснене Романом Радовичем, яке значно розширює знання читача у сфері житлово-господарського комплексу як Полісся, так і цілої України, та є справжньою подією не тільки для української, а й для європейської науки.